

KNÍHTLAČIARSKO-ÚČASTINÁRSKY SPOLOK V TURČIANSKOM SV. MARTINE V ROKOCH 1870 – 1900

~~~~~
Lukáš TRNKÓCI

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Katedra histórie
Hodžova 1
949 01 Nitra
trnkoci.lukas@gmail.com

TRNKÓCI, Lukáš. Letterpress Join-Stock Company in Turčiansky Sv. Martin in Years 1870 – 1900. In *Studia Historica Nitriensia*, 2019, vol. 23, no. 1, pp. 193-210, ISSN 1338-7219, DOI: 10.17846/SHN.2019.23.1.193-210.

Letterpress join-stock company in Turčiansky Sv. Martin was one of the most important printing and publishing institution in our country. This institution made a significant contribution to the dissemination of culture and education among Slovaks, but also supported the ideas of national movement an revival in the second half of the 19th and in the first half of 20th century. At the first place, however, this association was a shareholder-based company which main objective was, as well as any other company in past, present and future, to provide annual stable income and profitability for its own future development and growth. The writing is divided into two main parts. The first part is a description of the organizational structure of the association through the creation of basic capital by the selling of shares, rights and obligations of the general assembly or the management called administration. The second part is about history describing the first 30 years of association existence.

Kľúčové slová: Spolok; vydavateľstvo; účastiny; Turčiansky Sv. Martin;

Keywords: Association; Publishers; Shares; Turčiansky Sv. Martin;

Kultúrne a spoločenské hnutie Slovákov v druhej polovici 19. storočia sa nieslo v snahe vytvorenia inštitúcií, ktoré by ich reprezentovali v monarchii a pomohli im k lepšiemu postaveniu v rámci krajiny. Počiatkové 50. roky však boli charakteristické najmä početnými neúspechmi. Už v roku 1850 prišiel mladý právnik Alexander Androvič (1813 – 1879) s myšlienkou založenia národnej tlačiarne, ktorá by fungovala na účastinnom základe. Androviča k tomu viedla snaha vytvorenia nezávislej národnej tlačiarne, ktorá by zastrešovala slovenských autorov a prispievala tak k rozvoju literárnej a umeleckej tvorby na našom území. Plán sa mu ale nepodarilo realizovať. Podobne dopadli aj snahy o vytvorenie Matice

slovenskej¹, ktorá mala šíriť osvetu v kultúrnom a vedeckom prostredí, spolku Tatrín, ktorý sa mal zameriavať na hospodársky a priemyselný život, alebo plány Jonáša Záborského zriadiť Slovenskú učenú spoločnosť alebo Slovenský literárny spolok. Tie mali podľa jeho vízií nahrádzať obidve inštitúcie, teda Tatrín a Maticu slovenskú. Slovenským predstaviteľom sa však nedarilo ani na náboženskom poli, keďže nebolo povolené zriadenie cirkevno-kultúrnych spolkov, akými mali byť Spolok sv. Vojtecha pre katolíkov a Transcius pre evanjelickú časť obyvateľstva.²

Nasledujúce 60. a 70. roky 19. storočia sa spočiatku niesli v opačnom duchu. Oficiálne založenie Matice slovenskej v auguste 1863, keď sa uskutočnilo jej prvé valné zhromaždenie, znamenalo veľký spoločenský prínos a kultúrny posun vpred. Postupne sa začali objavovať nové spolky (Živena, Spolok sv. Vojtecha), ktoré s Maticou úzko spolupracovali. Dôležitú úlohu mal zohrať aj spolok Slovenská jednota, ktorý vznikol v roku 1873 na základe iniciatívy Jána Francisciho. Jeho cieľom malo byť zakladanie slovenských škôl a starostlivosť o ne, zriaďovanie siete obecných knižníc, rozširovanie slovenskej tlače či šírenie národného jazyka. V tomto smere sa domáce školstvo opieralo najmä o existenciu troch slovenských gymnázií³ nachádzajúcich sa v Revúcej (1862), Martine (1867) a Kláštore pod Znievom (1868). Táto idyla však netrvala dlho, v roku 1874 napokon došlo k zatvoreniu gymnázií a o rok nato aj Matice slovenskej.⁴

Zánik Matice slovenskej ale neznamenal definitívny koniec slovenských vedeckých či kultúrnych aktivít. Spolky ako Živena a Spolok sv. Vojtecha fungovali naďalej, v roku 1893 sa k nim pridala aj Muzeálna slovenská spoločnosť. K rozvoju spoločenských aktivít mohli prispievať aj inštitúcie a spolky, ktoré to spočiatku nemuseli mať ako hlavný zámer svojej činnosti, no aktivitami, ktoré uskutočňovali, tomuto cieľu výraznou mierou pomáhali. Takýto bol aj osud Kníhtlačiarско-účasťinárskeho spolku, ktorý vznikol na konci 60. rokov 19. storočia v Turčianskom Sv. Martine.⁵

V rokoch 1860 – 1870, teda v období pred vytvorením martinskej tlačiarne, bola na našom území najaktívnejšia tlač v Skalici, kde bolo vydaných spolu 172 diel (169 v jazyku českom a slovenskom, 3 v cudzom). Nasledovali Bratislava (151 diel; 49 slovenských a 102 cudzojazyčných), Banská Bystrica (78 slovenských a 5 cudzojazyčných publikácií) a Košice (6 slovenských a 24 cudzojazyčných). Z územia mimo Slovenska boli najproduktívnejšie, čo sa týka slovenských diel,

¹ Uskutočnilo sa mnoho pokusov o jej vytvorenie, a to v 20. rokoch 19. storočia, v rokoch 1850, 1852 či 1857. MĚSÁROŠ, Július. Kultúrne pomery Slovákov v období Bachovho režimu. Snahy o zriaďovanie národných kultúrnych a vedeckých ustanovizní. In CAMBEL, Samuel et al. Dejiny Slovenska III. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 246-247.

² MĚSÁROŠ, ref. 1, s. 245-248.

³ V roku 1871 bolo na území Slovenska osem katolíckych a sedem evanjelických hlavných gymnázií s 3 425 žiakmi. Z nich sa 74,4 % hlásilo k maďarskej, 22,8 % k nemeckej a 17,5 % k slovenskej národnosti. MĚSÁROŠ, Július. Kultúrne snahy Slovákov v matičnom období. Zápas o národné školstvo. In CAMBEL, Samuel et al. Dejiny Slovenska III. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 582.

⁴ MĚSÁROŠ, ref. 3, s. 588-596.

⁵ PODRIMAVSKÝ, Milan. Kultúra po roku 1875. Veda, osвета. In CAMBEL, Samuel et al. Dejiny Slovenska III. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 751-754.

Budín a Pešť, kde vydali 275 slovenských diel. Významnou bola ale aj Viedeň, kde bolo v danom období vytlačených 59 slovenských prác (o. i. tu svoje práce tlačila aj Matica slovenská). Roky 1870 – 1880 boli aj pre nepriaznivú situáciu omnoho chudobnejšie, keď celkovo vyšlo len 30 slovenských či Slováckmi písaných prác.⁶

Cieľom príspevku je v krátkosti poukázať na samotnú históriu Kníhtlačiarsko-účastinárskeho spolku. Priblížiť jeho vznik, štruktúru, problémy, ktorým museli jeho predstavitelia čeliť, ako aj úspechy, ktoré sa im podarilo dosiahnuť. Aj keď tlačiareň v Martine fungovala ďalších takmer 50 rokov (do roku 1949), mojím zámerom bolo zmapovať práve vývoj v priebehu prvých tridsiatich rokov jej existencie, teda medzi spomínanými rokmi 1870 – 1900. K tomuto cieľu slúžili najmä archívne pramene, materiály, stanovy a výročné správy uložené v osobnom fonde jedného z účastinárov spolku – Pavla Križka. Obraz o tlačiarni dopĺňa publikácia Pavla Halašu a Jozefa Špetka z roku 1958, v ktorej však autori, ako v úvode informujú čitateľa, nemapujú podrobnejšie históriu spolku, ale zameriavajú sa najmä na kníhtlačiarsku a vydateľskú činnosť. Záver práce je v krátkosti venovaný ešte dvom tlačiarniam (tlačiareň Karola Salvu a Transcius), ktoré vznikli ku koncu 19. storočia a aktívne sa podieľali na osvetovej, kultúrnej, spoločenskej a národnej činnosti v tomto období.

Organizačná štruktúra spolku

Kníhtlačiarsko-účastinársky spolok vznikol na základe rakúskych zákonov z rokov 1840 a 1848, ktoré povoľovali uhorským občanom zakladať, spravovať a viesť priemyselné, kupecké a hospodárske spolky. Cieľ bol naozaj prozaický, keďže podniky obdobného charakteru mali pomáhať zlepšeniu hospodárskej situácie uhorskej časti krajiny. Tejto šance sa okamžite chopili aj Slováci⁷, ktorí spojili svoje myšlienky, ako aj financie a rozhodli sa založiť kníhtlačiareň spojenú s lejárňou a s ústavom kameňotlače v Turčianskom Sv. Martine. Tá mala slúžiť nielen na vytváranie zisku z tlače a predaja publikácií, novín či iných periodík, ale taktiež pomáhať v rozvoji národnostných myšlienok formujúceho sa slovenského národa v danom období. Kníhtlačiareň si vybrali aj preto, že „v terajšom pokročilom, za vzdelaním sa túžiacom veku je kníhtlačiareň jedno z najlepších a najvýnosnejších priemyslových podujatí“. Zakladatelia sa okamžite zhodli aj na forme novovznikajúceho spolku. Aby umožnili zastúpenie aj chudobnejšej časti obyvateľstva a poskytli jej tak príležitosť výhodnejšie zužitkovať svoje financie, resp. pomohli dobrej veci, bol základný kapitál spolku tvorený tzv. účastinami, v súčasnosti jednoducho akciami.⁸

⁶ HALAŠA, Pavol – ŠPETKO, Jozef. Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Martine 1869 – 1949. Martin: Matica slovenská, 1958, s. 9.

⁷ Dôležitý podnet na vytvorenie spolku vyšiel z Matice slovenskej. Keďže tá nemala dostatočné voľné financie, muselo sa pristúpiť k účastinnému typu spolku, čím sa od Matice osamostatnil. HALAŠA – ŠPETKO, ref. 6, s. 8

⁸ Slovenský národný archív v Bratislave, fond Pavol Križko, kartón 37, č. j. 758. Stanovy spolku z roku 1868.

Pri vzniku spolku bolo vydaných 600 účastín v celkovej nominálnej hodnote 30 000 zlatých (ďalej len zl.). Na jednu účastinu tak pripadala suma 50 zl. Pôvodne bol zamýšľaný zámer vydať 1 000 účastín, pričom každá by mala hodnotu 100 zl. Kapitálom v celkovej sume 100 000 zl. však spolok v danom čase nepotreboval disponovať, navyše by z jednotlivých ročných čistých ziskov bolo potrebné splatiť za každú účastinu sumu 75 zl. Mnoho rokov by tak neboli pre samotných účastinárov vyplácané dividendy, s čím by mnohí pravdepodobne nesúhlasili. Keďže však v danej dobe tvorilo aj 50 zl. veľkú finančnú sumu, ktorou ľudia nemuseli voľne disponovať, splatná suma za každú účastinu bola stanovená na 25 zl. Dokonca ani tie nemuseli byť splatené okamžite naraz, ale po menších častiach – v sume 5 zl. ročne⁹. Dátum na kúpu všetkých 600 účastín bol stanovený na 30 dní. Pokiaľ by došlo k ich skoršiemu predaju, spolok by vydal na základe návrhu výboru a po odsúhlasení valným zhromaždením nové podiely, čím by sa kapitál zvýšil na 50 000 zl. V takomto prípade by mali majitelia už zakúpených účastín predkupné právo. Skôr než účastinári splatili svoje účasti (25 zl.), získali tzv. dočasné lístky. Ak v danej dobe nedokázali vyrovať požadovanú sumu, po určitých urgenciách vo vopred vybranom periodiku (postupne sa spolkovým časopisom stali *Národné noviny*, kde sa uverejňovali aj pozvánky na valné zhromaždenia či iné dôležité oznamy) vložené financie prepadli spolku, ich účasti boli vyhlásené za neplatné a ponúknuté na ďalší predaj. Samotné účasti mohli byť ďalej predávané alebo dedené, avšak aj tu existovali pravidlá, ktoré bolo potrebné dodržiavať. Žiadna z nich nemohla byť predaná v nižšej hodnote, než na akú bola vystavená. Účasti boli navyše nerozdeliteľné, to znamená, že spolok uznával pri jednom kuse len jedného vlastníka. Za akýkoľvek prepis na nového majiteľa bolo potrebné zaplatiť poplatok 1 zl. plus si zaobstaráť oficiálne kolký.¹⁰

Spôčiatku stálo na čele spolku povereníctvo (výbor), ktoré bolo poverené vypracovaním stanov, ako aj vrchnostenského potvrdenia. Prvé stanovы boli vytvorené a schválené krajinským uhorským ministerstvom už 9. novembra 1868.¹¹ Následne ministerstvo nariadilo, aby v zmysle zákona platného od roku 1840, konkrétne článku XVIII. § 58, bolo čo najskoršie zvolané zriaďujúce valné zhromaždenie. Prvé oficiálne valné zhromaždenie sa konalo 3. marca 1869 a práve na ňom boli riadne podpísané stanovы spolku. Na tomto stretnutí tak došlo k oficiálnemu vzniku Kníhtlačiarsko-účastinárskeho spolku v Turčianskom Sv. Martine, ako aj k prvotnému – zatiaľ dočasnému – rozdeleniu funkcií. Členom povereníctva sa spočiatku mohol stať každý účastinár, ktorý si zakúpil minimálne dva podiely a prihlásil sa u niektorého z už zvolených povereníkov. Ku koncu roku 1869 boli členmi povereníctva: Ján Jesenský, Ambros Pivko, Ján Kohút, Pavol Múc, Viliam Pauliny-Tóth, Martin Čulen, Pavel Mudroň, Jozef Orságh, Jozef Kohút

⁹ Prvých 5 zl. však muselo byť splatených hneď pri kúpe účasti a jej podpise. Financie boli vyplácané pokladníkovi spolku Ľudovítovi Tomkovi. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Stanovы spolku z roku 1868.

¹⁰ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Stanovы spolku z roku 1868. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa valného zhromaždenia za rok 1876 a výročná správa za rok 1876.

¹¹ Schválenie bolo zaznamenané na základe ministerského výnosu pod číslom 17.577. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Stanovы spolku z roku 1868.

a Ján Capko. Zapisovateľ (Samuel Šípka) a pokladník (Ľudovít Tomka) museli vlastniť najmenej päť účastín. Rovnako tak aj predseda a podpredseda spolku.¹²

Všetci členovia spolku (účastinári) boli zastúpení na valnom zhromaždení (ďalej len VZ), kde mali ako jediní možnosť hlasovať, voliť jeho zástupcov a rozhodovať o všetkých dôležitých otázkach. To muselo byť zvolané aspoň raz do roka, poväčšine k tomu dochádzalo v januári. Zležitosti, ktoré mohli byť na VZ spociatku prerokované a uzatvárané:

1. predloženie a vyhodnotenie správy výboru o stave závodu a o výsledkoch minuloročnej činnosti (táto správa musela byť vypracovaná minimálne tri dni pred konaním VZ);
2. prehliadnutie predložených výročných účtov, nakladanie s čistým ziskom a ustanovenie provízie účastinárom;
3. riešenie iných zležitostí v záujmoch závodu alebo jednotlivých účastinárov;
4. voľba členov výboru;
5. zvolenie trojčlenného poverenictva na preskúmanie účtov;
6. vymenovanie členov, ktorí svojimi podpismi overia zápisnicu VZ;
7. odsúhlasenie pôžičky, ktorá však nesmela presiahnuť sumu 1/2 základnej istiny;
8. predĺženie lehoty trvania spolku alebo jeho rozpustenie¹³;
9. zmena stanov.¹⁴

Na VZ sa mohol zúčastniť každý majiteľ už zaplatenej účastiny. Každá takáto účastina mala hodnotu jedného hlasu, pričom jeden účastinár mohol disponovať najviac desiatimi hlasmi, či už svojimi, alebo v zastúpení niekoho iného na základe splnomocnenia. Zhromaždenie viedol predseda spolku. Každé hlasovanie rozhodovalo na základe väčšiny hlasov. Ak došlo k tomu, že hlasy boli vyrovnané, rozhodla tá strana, na ktorú sa pridala predseda. Podmienkou platnosti akéhokoľvek rozhodnutia bola účasť aspoň desiatich akcionárov na VZ, ktorí disponovali minimálne 60 hlasmi. V prípade, že akcionári nedisponovali dostatkom hlasov, o osem dní muselo byť zvolané nové VZ, ktoré bolo právoplatné a uznášaniaschopné bez ohľadu na počet zastúpených osôb a hlasov, ktoré reprezentovali. Ak sa na danom zhromaždení mala prerokovať zmena stanov, bolo potrebné, aby sa na ňom zúčastnila aspoň 1/3 všetkých účastinárov, pričom so zmenou museli súhlasiť aspoň 2/3 prítomných. Všetky voľby a rozhodnutia sa diali tajným hlasovaním. Okrem pravidelného VZ mohlo byť zvolané aj mimoriadne valné zhromaždenie. K tomu dochádzalo v čase, ak sa objavil problém, ktorý si žiadal neodkladné riešenie, napríklad pri rýchlej voľbe niektorého z členov predsedníctva. Mimoriadne VZ mohol zvolať len výbor, a to na základe žiadosti aspoň desiatich hlasovaniashopných účastinárov, ktorí zastupovali minimálne 1/3 zaplatenej základnej istiny.¹⁵

¹² SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Stanovy spolku z roku 1868.

¹³ Počiatočná doba trvania spolku bola stanovená na 30 rokov. Pokiaľ základná istina vplyvom nepriaznivej situácie, nedostatočných obchodov či iných zležitostí mala klesnúť na 1/2 jej pôvodnej hodnoty, na mimoriadnom VZ mala byť riešená otázka rozpustenia spolku alebo jeho ďalšieho usporiadania. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Stanovy spolku z roku 1868.

¹⁴ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Stanovy spolku z roku 1868.

¹⁵ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Stanovy spolku z roku 1868.

Druhým najvyšším orgánom spolku bola jeho správa, často nazývaná aj výbor. Ten mal pozostávať z 24 členov, avšak z dokumentov nie je jasné, či sa k takémuto počtu niekedy priblížil. S výnimkou prvého výboru, ktorý svoju funkciu vykonával štyri roky, všetky ostatné už mali byť volené len na tri roky, avšak s opätovnou možnosťou zvolenia svojich členov. Na čele výboru stál predseda a námestník (podpredseda). Tí zastupovali spolok pred vrchnosťou a tretími osobami bez toho, aby na to potrebovali zvláštne splnomocnenie. Samotný výbor sa mal schádzať minimálne raz za mesiac a na prijatie rozhodnutia bola potrebná prítomnosť aspoň piatich jeho členov. Podobne ako vo VZ, aj tu sa rozhodnutia schvaľovali väčšinovým systémom s tajným hlasovaním. V prípade, že medzi výborníkmi došlo k rovnosti hlasov, prevážila tá skupina, ku ktorej sa pridal predseda. Medzi aktivity výboru patrilo:

1. vypracovanie správy o stave spolku;
2. spracovanie finančných účtov a vytvorenie súvahy;
3. vymenovanie tzv. závodníka spolku (faktora¹⁶), pravitára a úradníkov a uzatvorenie pracovných zmlúv;
4. určovanie výšky odmien;
5. povinnosť aspoň každé tri mesiace preskúmať spolkovú pokladnicu;
6. reprezentácia spolku navonok.¹⁷

V roku 1875 prešli stanovy novelizáciou, pričom zmena sa týkala aj určitých častí spolku. K už existujúcim 600 účastinám bolo vydaných ďalších 400 kusov. Spolok tak po ich zakúpení mal disponovať kapitálom vo výške 50 000 zl. Z celkového počtu sa však podarilo predať iba 938 účastín. Dôvod, pre ktorý nedokázali predať všetky, videli v tom, že pri svojom založení nemala kníhtlačiareň silnú dôveru ľudí vo funkčnosť, ziskovosť a životaschopnosť do budúcnosti. Celkovo tak mali k dispozícii 46 900 zl., z čoho však bola splatná len polovica hodnoty účastiny, takže reálny kapitál sa pohyboval vo výške 23 450 zl. Zmena nastala aj v štruktúre valného zhromaždenia. Aby bolo platné, muselo sa na ňom zúčastniť najmenej 20 účastinárov, ktorí by zastupovali vo svojom či inom mene aspoň 1/4 istiny spolku. Zastupovať účastinára mohli len iní účastinári, ktorí na to potrebovali splnomocnenie, alebo najbližší členovia rodiny (manželia, rodičia či sirotskí otcovia), pri ktorých sa ale splnomocnenie nevyžadovalo. V roku 1885 prešli stanovy miernou novelizáciou, pričom bol zmenený práve tento bod. VZ bolo uznášaniaschopné len vtedy, ak sa na ňom zúčastnilo najmenej 20 účastinárov, ktorí disponovali najmenej 100 účastinami, a to buď svojimi, alebo iných účastinárov, ktorých zastupovali na základe splnomocnenia. Ak by k tomu nedošlo, o 14 dní

¹⁶ Faktor – dozeral na výrobu a produkciu kníhtlačiarskej služby. Počas výkonu služby nemohol byť členom žiadneho podobného združenia či podniku. Navyše počas trvania služby mal povinnosť vlastníť aspoň štyri spolkové účastiny. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Stanovy spolku z roku 1868.

¹⁷ V stanovách spolku bola zapísaná aj dôležitá poznámka, podľa ktorej museli byť minimálne piati členovia výboru priamo obyvateľmi Turčianskeho Sv. Martina. Táto požiadavka bola prijatá preto, aby bol výbor uznášaniaschopný v akomkoľvek okamihu. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Stanovy spolku z roku 1868.

malo byť zvolané nové VZ, ktoré bolo už uznášaniaschopné bez ohľadu na počet účastinárov a istinu, ktorú by zastupovali.¹⁸

Čiastočne sa zmenili aj právomoci VZ a záležitosti, ktoré na ňom boli prerokovávané:

1. voľba ad hoc (na tento účel zvoleného) predsedu pre valné zhromaždenie;
2. prečítanie a prerokovanie správy o činnosti spolku;
3. preskúmanie záverečných účtov, ustálenie súvahy a rozdelenie čistého zisku;
4. voľba a prípadné nahradenie predsedu, podpredsedu a jednotlivých členov správy, dozorných výborníkov, zapisovateľa a pravotára;
5. stanovenie výšky odmien dozorného výboru;
6. stanovenie plátov úradníkom;
7. uzavretie zvláštnych zmlúv smerujúcich k prospechu spolku;
8. zníženie alebo navýšenie základnej istiny;
9. zmena stanov;
10. určenie časopisu, v ktorom budú uverejňované pozvania na VZ a iné oznamy;
11. rozhodnutie o spojení sa s inými spolkami;
12. ukončenie činnosti spolku a ustanovenie likvidátorov.¹⁹

Ďalšou dôležitou zmenou bola zmena správy. Po novom bola tvorená predsedom, podpredsedom a deviatimi členmi. Predstaviťov správy volili jej členovia, a to na dobu troch rokov. Ostatných členov vedenia volilo VZ, a to vždy troch každý rok – funkčné obdobie tak trvalo rovnako tri roky, pričom zvolení mohli byť opakovane bez obmedzenia. Správa mala povinnosť zasadnúť aspoň raz do mesiaca a riešiť:

1. najatie a prepustenie účtovníka, pokladníka a faktora spolku, určenie platu pre faktora²⁰;
2. podávanie návrhu úprav pre predsedníctvo správy, úradníkov a faktora a posudzovanie úkonov nimi uskutočnených;
3. skúmanie mesačných a ročných účtov spolku;
4. prijímanie spisov na tlač za vlastné náklady (náklady spolku), ako aj určenie ceny, za akú sa budú predávať;
5. prehľad zoznamu spolkových požiadaviek;
6. uskutočnenie návrhov na rozdelenie čistého zisku;
7. konanie v mene spolku všetkého toho, čo podľa stanov dozornej rade alebo VZ neprináleží.²¹

Členovia správy pritom niesli zodpovednosť za svoje činy. V prípade škody sa jej členovia zaviazali nahradiť ju z vlastných zdrojov, ak sa ukázalo, že ich čin bol v rozpore so stanovami či ustanovením VZ. Zodpovednosť za ustanovenia a nariadenia správy sa však netýkala toho člena, ktorý hneď, ako sa o nich dozvedel, proti nim protestoval pred dozorným výborom. Na zasadnutiach mal každý rov-

¹⁸ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správy za roky 1870 – 1872. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Stanovy spolku z rokov 1875 a 1885.

¹⁹ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Stanovy spolku z roku 1875.

²⁰ Všetci títo úradníci sa rovnako zúčastňovali na zasadnutiach správy, aj keď neboli považovaní za jej členov.

²¹ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Stanovy spolku z roku 1875.

nako ako predtým jeden hlas, v prípade rovnosti rozhodovala strana, na ktorú sa pridala predseda. Ten bol hlavným reprezentantom spolku, viedol korešpondenciu, podpisoval listiny, v uzrozmnení s faktorom najímala a prepúšťal strojníkov, sadzačov a ostatné potrebné osoby závodu a mal nad nimi hlavný dozor. Bez jeho súhlasu nesmel pokladník prijať ani vydať žiadne peniaze. Do závodu objednával papier a iné potrebné zásoby a materiály.²²

Na činnosť správy, ale aj celého spolku dohliadal dozorný výbor. Ten bol zložený z jedného predsedu, dvoch riadnych členov a dvoch náhradníkov volených na tri roky spomedzi všetkých účastinárov. Keďže dozeral na vybavovanie záležitostí spolku, mal právo a povinnosť byť oboznamovaný so všetkými jeho aktivitami, mať prístup k spolkovým knihám, písomníctvam, zmluvám, ako aj možnosť kedykoľvek preskúmať pokladnicu. Raz ročne mal povinnosť prezrieť spolkové účty, súvahu a návrh na rozdelenie čistého zisku a VZ o tom podať správu – tá bola vždy súčasťou výročnej správy. Bez správy dozorného výboru nemohlo VZ právoplatne rozhodnúť o rozdelení čistého zisku. Ak dozorný výbor zistil pochybenie z hľadiska súladu so zákonom alebo stanovami, premeškane záujmu či ohrozenie spolku, mal povinnosť zvolať VZ. Podobne ako pri správe aj tu členovia zodpovedali za svoje činy. Boli viazaní povinnosťou zaplatiť škodu, ak si svoje úlohy nespĺnili.²³

História spolku v rokoch 1870 – 1900

Závod Kníhtlačiarsko-úcastinárskeho spolku v Turčianskom Sv. Martine začal fungovať od 12. januára 1870, krátko po tom, čo sa podarilo na uhorskom ministerstve orby, priemyslu a obchodu realizovať potvrdenie stanov, ako aj najatť faktora, strojvedúceho, jedného sadzača a získať primeranú zásobu materiálu a náradia. Už počas prvého roka oficiálneho fungovania došlo aj k personálnym zmenám, keď dovtedajšieho predsedu Jána Kohúta pre jeho úradnú zaneprázdnenosť nahradil Ján Francisci, ktorý bol zvolený 1. júna 1870 a úrad prevzal 1. júla. Túto funkciu vykonával až do roku 1897. Na miesto podpredsedu Jána Kunaya nastúpil Ambro Pivko.²⁴

Aby sa mohol spolok ďalej rozvíjať, bolo potrebné nájsť nové priestory, v ktorých by mohol závod vykonávať svoju činnosť. Spočiatku spolok so závodom sídlili v dvoch susedných meštianskych domoch, ktoré si prenajali od Daniela Tomka a Samuela Švehlu. Koncom roka 1870 zabezpečili aj pisáreň pre predsedu v dome jedného z účastinárov spolku – Pavla Mudroňa. Spoločne za všetky tri domy platili 190 zl. ročne. Tieto priestory sa ale čoskoro ukázali byť nedostatočnými, a tak sa predsedníctvo spolku so súhlasom valného zhromaždenia začalo obzerať po nových možnostiach. Ako sa uvádza v správe, v priebehu roka 1870 mal spolok vyhladený dom, ktorého vlastníkom bol Pavol Kašovic. Dokonca bola uzavretá aj kúpna zmluva, od ktorej však spolok napokon odstúpil.²⁵ Výbor

²² SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Stanovy spolku z roku 1875.

²³ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Stanovy spolku z roku 1875.

²⁴ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1870.

²⁵ O príčinách odstúpenia sa v správe nepíše. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1870.

následne 8. mája 1870 rozhodol zakúpiť štyri susedné nezastavané pozemky na okraji Martina, kde chceli postaviť vlastné priestory. Ich zaobstaranie sa však nevyhlo komplikáciám. Niektorí účastinári nesúhlasili s umiestnením závodu a skladu spolku na samom okraji mesta. Objavovali sa aj problémy s majiteľmi. Niektorí nebývali priamo v meste, čo sťažovalo a zdržovalo kúpu. VZ napriek tomu rozhodlo, aby sa pozemky kúpili bez ohľadu na to, či tam závod bude stáť, alebo nie, keďže kúpne zmluvy už boli uzavreté a poplatky zaplatené. Pozemky boli aj v minulosti lukratívnym obchodným artiklom, keďže mohli byť kedykoľvek predané. Riešením tejto otázky bol poverený zvláštny odbor pod vedením Viliama Paulinyho-Tótha. V roku 1871 sa však nepodarilo otázku nových priestorov vyriešiť najmä pre nedostatočný materiál a pracovnú silu. Výbor sa preto rozhodol, že otázka budovania priestorov pre závod a sklad sa stane najdôležitejšou problematikou na rok 1872, a to až v takej miere, že bol ochotný pristúpiť aj k pôžičke finančných prostriedkov.²⁶

K tomu však nakoniec nedošlo. Aj keď cena budovy bola vysoká²⁷, kompletne financovanie sa uskutočnilo len zo spolkových zdrojov. Celý závod sa tak koncom októbra 1872 presťahoval do nových priestorov postavených staviteľom Michalom Urbanekom. Budova sa skladala z písárne predsedu (kancelárie), skladu, miestnosti pre 16 sadzačov (v prípade potreby pre 20), predsiene na zvlhčovanie papiera, skladu na zásobu papiera a hotových tlačiarenských produktov, miestnosti pre dozorný výbor, aby mal priamy dohľad nad budovou, a nakoniec z izby s kuchynkou a komorou, ktorá slúžila ako byt pre závodníka.²⁸

Personálne zloženie závodu spočiatku pozostávalo z hlavného závodníka, strojevedúceho, siedmich sadzačov (typografov), učňa, dvoch sluhov a dvoch dievčat. V priebehu rokov sa ich počet neustále menil. Učni – podobne ako aj v iných remeselníckych dielnach – po vyučení opúšťali priestory závodu a našli si uplatnenie niekde inde. Aby sa spolok chránil pred nečinnosťou zamestnancov, bolo prijaté rozhodnutie, že plat budú dostávať na základe vyhotovenej práce a nie v týždennom intervale. Do čela závodu bol postavený František Ander. Aj keď prvá zmluva s ním vypršala v novembri 1872, vďaka jeho „*spolahlivosti, solídnosti a poctivosti v každom ohľade, tak i o jeho chvályhodnej pilnosti a zoláštnej zručnosti v umení typographickom, čomu ďakovať sa má, že výrobky závodu nášho súbeh s výrobkami veľkých miest prospešne vydržaly a dôveru závodu nášmu získali*“, výbor neváhal a okamžite mu ponúkol novú zmluvu na ďalšie tri roky, ktorú prijal. Aj po roku 1875, keď sa mu skončila ďalšia trojročná zmluva, František Ander znova súhlasil, že bude vykonávať pozíciu faktora, no v tomto prípade už bola zmluva na jeho osobnú žiadosť podpísaná len na jeden rok. Následne bola každoročne predlžovaná.²⁹

Spočiatku sa zdalo, že kníhtlačiarňi doba praje; už v priebehu júna 1870 začala naplno vykazovať svoju činnosť. Medzi vyhotovenými prácami najväčšiu časť

²⁶ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1870. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1871.

²⁷ 7 858 zl 99 kr. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1872.

²⁸ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1872.

²⁹ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1870. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1872. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1875.

tvorili časopisy³⁰, matičné spisy a cudzie³¹ – väčšie či menšie – diela. Na základe rozhodnutia VZ z 12. januára 1870 sa vyhotovil Slovenský obrázkový kalendár v počte sedemtisíc kusov, ktoré sa takmer všetky rozpredali. Pôvodný zámer počítal s počtom až desaťtisíc kusov, no pre oneskorenie tlače sa to neuskutočnilo. Veľkú zásluhu na jeho vzniku mal František Víťazoslav Sasinek. Veľkú nádej vkladal spolok aj do vydávania Národnej knižnice pre ľud, no nakoniec k tomu nedošlo. Výbor síce vyzval spisovateľov aj verejnosť na zaslanie článkov, pričom mnohí reagovali kvalitnými príspevkami, no podľa vedenia neboli vhodné na zamýšľaný cieľ a účel. Druhým a závažnejším problémom bolo to, že sa prihlásilo málo predplatiteľov. Aj v nasledujúcom období tento trend pokračoval. Napriek očakávaniam nebolo množstvo vyhotovenej práce v závode dostatočné na to, aby sa po zaplatení rôznych výdavkov vytvoril vysoký čistý zisk, aký si výbor, ale aj účastinári predstavovali. Hlavnou príčinou bol nedostatok pracovných síl, keďže v roku 1871 pracovalo v závode len osem sadzačov a dvaja učni. V dôsledku tejto situácie dokonca hrozilo, že nebudú môcť vychádzať ani len Národné noviny. Obmedzilo sa aj vydávanie Slovenského divadelného ochotníka a Slovenského národného zábavníka – z plánovaných štyroch zväzkov na dva. Spolok sa tieto nedostatky snažil kompenzovať aj tým, že na svoje náklady vydal diela Jána Chalupku (I. zväzok dramatických spisov) a Jána Kožehubu (Zemepis a Prírodopis pre národné školy), ako aj Slovenský obrázkový kalendár na rok 1872. Spomínaný kalendár vyhotovovali každoročne.³² Okrem toho boli v sklade aj učebnice pre martinské gymnázium, ktoré boli vyhotovené v závode. Išlo o diela Výchovoveda. Diel I. od Samuela Ormisa, Návod k methodickému vyučovaniu v počtoch od Gustáva Kordoša a Podivné príhody Batón Bačkoroviča I. Činnosť závodu aj napriek rôznym politickým problémom od 70. rokov 19. storočia postupne rástla. Zatiaľ čo v roku 1872 vzniklo 57 rozličných – prevažne cudzích – druhov tlačovín v hodnote 2 287 zl. 89 kr. (z čoho bol čistý zisk 1 467 zl. 7 kr.), v roku 1873 bol tento nárast vyše dvojnásobný (118 rôznych tlačovín v celkovej hodnote 5 988 zl. 22 kr. s čistým ziskom 2 728 zl. 77 kr.).³³ Len v priebehu pár rokov tak získal Knihtlačiarско-účasťinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine zvučnejšie meno medzi ľuďmi, ktorí boli ochotní nielen nechať si od spolku tlačiť materiály, ale aj doň investovať. V roku 1873 mal spolok 438 účastinárov, medzi ktorými boli aj významné osobnosti slovenského kultúrneho a vedeckého

³⁰ Celkovo za svoju históriu vydal spolok napríklad 12 ročníkov Slovenských letopisov, 66 ročníkov Národných novín, 47 ročníkov Orla, 6 ročníkov Raráška, 35 ročníkov Černokňažníka, 56 ročníkov Slovenských pohľadov, 45 ročníkov Sborníka Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 17 ročníkov Časopisu Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 35 ročníkov Živeny, 17 ročníkov Slovenského remeselníka, 20 ročníkov Sborníka Matice slovenskej. HALAŠA – ŠPETKO, ref. 6, s. 21-22.

³¹ Práce autorov, cirkevných spolkov, organizácií, nakladateľov a vydavateľov, ktorí tu tlačili na vlastné náklady. HALAŠA – ŠPETKO, ref. 6, s. 18.

³² Vlastným nákladom vydal spolok 66 ročníkov kalendára. HALAŠA – ŠPETKO, ref. 6, s. 22.

³³ Okrem klasických literárnych diel sa predávali aj dokumenty dennej potreby pre farárov (či už katolíckych, alebo evanjelických), právnikov, notárov, predstaviteľov obcí či škôl alebo kupcov a remeselníkov. Celé zoznamy vydaných diel možno nájsť v SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758; konkrétne pod názvami: V sklade knihtlač.-účasťinárskeho spolku v T. Sv. Martine; Soznam a cenník TISKOPISOV skladu knihtlač. účastin. spolku v T. Sv. Martine; dve verzie SOZNAM kníh a bežných tiskopisov skladu knihtlačiarско-účasťin. spolku v Turč. Sv. Martine.

života – napríklad Ľudovít Dohnány, Matúš Dula, Ján Francisci, Pavol Križko, Daniel Lichard, Pavol Mudroň, Viliam Pauliny-Tóth, František Víťazoslav Sasinek či Gustáv Kazimír Zechenter-Laskomerský. Jedným z účastinárov bola aj Matica slovenská. Niektorí z nich navyše stáli aj na čele spolku. V roku 1876 boli do správy jednomyseľne zvolení Ján Francisci (predseda), Ambro Pivko (podpredseda); za členov Matúš Dula, Mikuláš Št. Ferienčík, Ján Jesenský Gašparé, Aloyz Kerk, Jozef Kianička, Pavol Mudroň, Viliam Pauliny-Tóth, Ambro Pietor, Samuel Šimko; do dozorného výboru Ján Kohúth (predseda); členmi sa stali Andrej Červenák a Ľudovít Šoltész; za náhradníkov boli vyvolení Ján Belička a Ján Šimko Klanica; zapisovateľom sa stal Samuel Šípka a pravotárom Žigmund Melfelber. Hlavní predstavitelia mali stanovené aj platy, konkrétne predsedovi prináležalo 20 zl. týždenne³⁴, zapisovateľovi a účtovníkovi 200 zl. ročne, pokladníkovi 100 zl. ročne a členom dozorného výboru po 10 zl. ročne.³⁵

Rakúsko-uhorské vyrovnanie uskutočnené v roku 1867 a jeho dôsledky však výraznou mierou zasiahli do národného života Slovákov, ako aj do ich kultúrnych, politických a spoločenských aktivít. Nastupujúca maďarizácia sa postupne nevyhla ani kníhtlačiarstvu spolku a spisovateľov odrádzala od vydávania slovenských spisov. Tým sa výrazne znížila aj samotná činnosť závodu. Spisy vydané nákladom spolku razom nemali dostatočný odbyt. Z toho dôvodu bol znížený aj počet zamestnancov závodu na štyroch sadzačov a štyroch učňov. Výbor preto rozhodol, že sa obmedzí i vydávanie nákladnejších literárnych diel, následkom čoho ziskovosť v roku 1874 poklesla oproti predchádzajúcemu roku o 2 279 zl. 13 kr. K zhoršeniu celej situácie prispel aj zákaz používania spolkom vydaných knížiek Dejepis Uhorska a Zemepis. Krajinské uhorské ministerstvo navyše spolku nezákonne skonfiškovalo 4 000 výtlačkov Dejepisu. Výbor, samozrejme, proti tomuto kroku okamžite protestoval. Na ministerstvo poslal delegáciu, ktorá žiadala prinavrátiť tieto knihy a dovoliť ich predaj mimo školských zariadení. Členovia delegácie argumentovali najmä zákonom XVII:1847/8, podľa ktorého minister síce mohol nariadiť zákaz používania nevyhovujúcich kníh na školách, ale nie ich skonfiškovanie. To mohol nariadiť len trestný vyšetrovateľ pre tlačové záležitosti, a to tiež len na základe označenia tlačového priestupku či žaloby, o čom nemal výbor spolku žiadne informácie a nemohol sa tak zákonne brániť. Na spolkové prosby a žiadosti však nikto nereagoval. Nasledujúci rok bol jedným z najslabších, ktoré spolok vo svojej existencii musel prečkať. Dôvodom bolo zníženie počtu cudzích zákaziek (1870 – 70 hárkov; 1871 – 106 hárkov; 1872 – 107 hárkov; 1873 – 93 hárkov; 1875 – 64 hárkov), ako aj zastavenie tlače matičných odpisov pre tri slovenské gymnáziá, ktoré boli zatvorené v roku 1874.³⁶

³⁴ Francisci si ponechával 10 zl. a zvyšných 10 vracal späť do spolku v jeho prospech. Členovia VZ aj správy sa ho snažili presvedčiť, aby si ponechal všetky peniaze, no Francisci to odmietol. V roku 1898 nastala zmena v plate predsedu, keď namiesto týždenného honorára začal dostávať ročný plat vo výške 600 zl. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1886. SNA, f. Pavol Križko, š. 37, Správa za rok 1898.

³⁵ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správy za roky 1870 – 1876. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1885.

³⁶ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1874 a 1875.

V prvých rokoch existencie tak nemohol závod priniesť taký finančný úžitok, ako sa od neho očakávalo. Okrem finančných výdavkov súvisiacich priamo so vznikom spolku a závodu, akými boli napríklad zaplatenie zákonnej zábezpeky (poistenia) v sume 2 100 zl. či poistenie proti ohňu v sume 5 000 zl., sa objavili ďalšie náklady spojené s nákupom strojov, nástrojov, materiálu či s poplatkami za prevoz. Navyše podľa zmluvy bolo potrebné platiť osadenstvo závodu hneď od 1. decembra 1869, aj keď v danej dobe ešte nefungoval a len rozbiehal svoju aktivitu.³⁷

Postupom času sa však jeho finančná situácia každoročne zlepšovala. Čisté zisky, ktoré závod vytvoril (po odčítaní všetkých nákladov), boli prevádzané do základnej istiny spolku, čím sa vyrovnávali dočasné účastinové lístky na ich požadovanú hodnotu. Tento proces bol však pomalý, pričom až v roku 1882 sa konečne podarilo splatiť všetky účastiny a dorovnať istinu na 46 900 zl. (50 zl. za každú účastinu). Od tohto roku tak mohli účastinári pri dobrom hospodárení vedenia a priaznivej situácii počítať s každoročnými dividendami. S výnimkou roku 1883, keď boli vyplatené 2 zl. 50 kr. za každú účastinu, sa od roku 1882 vyplácali vždy 2 zl. Aby však podnik viac prosperoval a jeho kapitál sa neustále zvyšoval, stanovilo sa, že účastinárom bude vyplácaná len časť čistého zisku a zvyšok bude uložený na účte, ktorý mal spolok v sporiteľni a kde sa financie neustále zhodnocovali na základe úrokov. V roku 1883 bolo napríklad v sporiteľni uložených už 22 940 zl. Okrem toho sa vedenie rozhodlo aj ďalej investovať. V roku 1884 predložilo na valnom zhromaždení žiadosť o nákup 100 účastín hornouhorskej banky „Tatra“ v celkovej hodnote 5 100 zl.³⁸

Aby mohol závod vyhotovovať práce väčšieho formátu, rozhodli sa navyše zakúpiť nový, väčší a rýchlejší tlačiarsky lis v hodnote 3 000 zl. Pri platbe v hotovosti dostali 10 % zľavu, a tak hodnota nového stroja bola nakoniec 2 700 zl. Ušetrené financie sa rozhodli investovať do starého, 16-ročného rýchlolisu, ktorý opravili. O cenách, za ktoré sa v závode tlačilo, sa môžeme dozvedieť z korešpondencie, ktorú si so spolkom vymenil kremnický historik a archivár a jeden z účastinárov Pavol Križko (1841 – 1902). Ceny boli určené na základe počtu vytlačených hárkov, kvality papiera či tlače, ale aj celkového nákladu diela a jeho formálnej stránky (farebná obálka, brožovaná, hrubá väzba). Cena sa tak pohybovala zhruba od 17 zl. (za jeden výtlačok pri 100 vyhotoveniach) po 5 zl. (za jeden výtlačok pri 300 vyhotoveniach). Je však pravdepodobné, že spolok poskytoval svojim účastinárom aj zľavy. P. Križko platil pri tlači 300 kusov diela Cesta do Sedmohradska len 400 zl., čo bolo výrazne menej než obvykle.

Vďaka uvedeným strojom mohol závod prijímať väčšie množstvo nových objednávok, ktoré mohli byť vybavované oveľa rýchlejšie a kvalitnejšie. Postupné narastanie počtu zákaziek, ako aj rastúce renomé spolku viedli k tomu, že rok 1897 sa stal najvýnosnejším počas jeho 25-ročnej histórie, keď čistý zisk dosiahol sumu 5 430 zl. 81 kr. Výroba pomaly nestíhala vybavovať objednávky, a tak

³⁷ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1870.

³⁸ To, že išlo o dobrý krok, sa ukázalo v roku 1887, keď na dividendách získali prvých 150 zl. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1882, 1883, 1884 a 1887.

správa začala uvažovať nielen o zvýšení počtu sadzačského osadenstva, ale tiež o celkovom rozšírení už nevyhovujúcich priestorov tlačiarne.³⁹

V starých miestnostiach nebolo možné zamestnať nových zamestnancov, resp. maximálne využiť druhý (starší a menší) rýchlolis. Preto v roku 1898 došlo k rozsiahlym stavebným úpravám. Na jednej strane boli upravené priestory výroby/tlačiarne pripojením už existujúceho bytu faktora (vedúceho výroby), ako aj prbudovaním nových miestností. Tu sa nachádzali dva byty, jeden určený pre vedúceho správy a druhý pre predsedu spolku, ako aj kancelária slúžiaca na porady správy a dozorného výboru. Papier býval do tohto roku uložený v drevenej, no pred ohňom chránenej budove, ktorá sa nachádzala mimo hlavnej budovy. Tá však nebola chránená pred vplyvom poveternostných podmienok a pred vlhkom, a tak bola postavená nová ohňovzdorná budova, ktorá slúžila na jednej strane na uloženie papiera a iného materiálu potrebného na tlač, ale aj ako sklad už vytlačených diel. Celá rekonštrukcia sa uskutočnila podľa architektonických plánov J. Galandu na jar roku 1898, pričom na jeseň toho istého roku bola až na menšie ukončovacie práce, akými boli napríklad vybudovanie primeraného vchodu a ohrady z ulice, dokončená. Celkové náklady na stavbu sa vyšplhali na sumu 7 291 zl. 76 kr.⁴⁰

Na konci 80. a začiatkom 90. rokov 19. storočia začalo dochádzať vo vedení správy k menším obmenám. Najprv sa v roku 1887 podpredsedom spolku stal namiesto Ambra Pivka Matúš Dula, ktorý však už o pár rokov nato (1890) odmietol znova kandidovať, a tak bol nahradený Žigmundom Paulinym-Tóthom. Ten však rovnako vykonával túto funkciu len jedno volebné obdobie, v roku 1893 bol zvolený nový podpredseda – Ondrej Halaša. Predseda Ján Francisci v tomto roku navyše vyslovil žiadosť, aby vzhľadom na jeho vysoký vek bol zvolený nový hlavný predstaviteľ spolku. Aj keď sa o tom v zápisnici priamo nezmieňuje, je pravdepodobné, že bol presvedčený, že vo funkcii by mal ešte zotrvať. Francisci tak stál na čele spolku ďalšie štyri roky. Dňa 11. júla 1897 oznámil svoje definitívne a neodvolateľné rozhodnutie, že vzhľadom na svoj pokročilý vek sa rozhodol odstúpiť z predsedníctva spolku. Toto svoje rozhodnutie vyslovil v období, keď spolok oslavoval 25. výročie svojho založenia. Pri tejto príležitosti sa správa navyše rozhodla vyčleniť 200 zl. na podporu všetkých zamestnancov. Ak by niektorému z nich bolo znemožnené pracovať, či už z dôvodu nezavinenej choroby, nehody, resp. akejkoľvek inej situácie, kde sa nedokáže pomôcť ináč, práve tieto financie mali slúžiť ako zábezpeka na preklopenie daného obdobia. Za dlhoročné služby, ktoré Francisci preukázal spolku, mu bol venovaný finančný dar v hodnote 500 zl. Peniaze však nedostal v hotovosti, ale boli uložené v spolku a každoročne mu vyplácali úroky, s ktorými mohol v deň svojich menín ľubovoľne nakladať. Na jeho miesto spočiatku nastúpil Milan Lichard ako dočasný predseda, a to do doby, kým nebol oficiálne zvolený nový hlavný predstaviteľ.⁴¹

³⁹ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Zápisnica z VZ za rok 1886. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1897. SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. List datovaný 26. 2. 1887, List datovaný 24. 1. 1888, List datovaný 26. 1. 1888, List datovaný 3. 3. 1888.

⁴⁰ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1898.

⁴¹ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správy za roky 1887 – 1897.

S približujúcim sa novým storočím sa správy spolku, či už výročné, alebo o činnosti, stávali, bohužiaľ, strohejšími. Hlavným námetom boli len finančné výsledky a hospodárenie spolku. O tom, ako sa darilo pri tlači rôznych materiálov a publikácií, ako pracovalo osadenstvo či aký bol samotný náhľad na fungovanie spolku, sa z existujúcich dokumentov nedá mnoho vyčítať. Z toho mála, čo pramene poskytujú, sa dá vyrozumiť, že z dovtedy dočasného predsedu Milana Licharda sa v roku 1900 stal nakoniec aj oficiálny predseda.⁴² Podpredsedom ostal naďalej Ondrej Halaša a zapisovateľom bol stále Samuel Šípka. Ján Francisci, aj keď už nefiguroval v samotných vedúcich štruktúrach spolku, sa naďalej aktívne zúčastňoval na valných zhromaždeniach a určite tak počas nasledujúcich piatich rokov (J. Francisci zomrel v roku 1905) neraz prispel svojimi myšlienkami a názormi k formovaniu spolku. Ďalším predstaviteľom, ktorého meno je možné nájsť na zozname osôb prítomných na VZ, je František Ander. Je veľmi pravdepodobné, že naďalej pôsobil ako hlavný faktor spolku. Aj keď sa jeho meno na tejto pozícii naposledy spomína v zápisnici z VZ zo 16. januára 1887, v ďalších rokoch nie je uvedené, že by na pozíciu faktora prijali niekoho iného. Je teda veľmi pravdepodobné, že ju vykonával aj na konci 19. storočia, čím by sa popri Samuelovi Šípkovi stal najdlhšie slúžiacim zamestnancom spolku, keďže bol jeho súčasťou už od samotného počiatku.⁴³

Spolok v Martine aktívne fungoval aj v nasledujúcej 1. polovici 20. storočia. Najväčšia kríza nastala počas existencie vojnového slovenského štátu, keď sa predstavitelia Kníhtlačiarsko-účastinárskeho spolku a Matice slovenskej vzájomne rozkmotrili. Matica si tak v roku 1943 založila v meste vlastnú tlačiareň pod názvom Neografia, ktorej spolok už nedokázal konkurovať, a onedlho nato, v roku 1949, aj definitívne zanikol. Napriek tomu sa výraznou mierou zapísal do slovenských dejín ako náš prvý priemyselný podnik s čisto slovenskými vlastníkmi.

Kníhtlačiarsko-účastinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine bol nepochybne dôležitou zložkou slovenskej kultúrnej a národnej scény druhej polovice 19. storočia. Okrem toho, že stál za vydávaním rôznych učebníc pre slovenské školy, akými boli napríklad Cvičebná kniha slovenskej mluvnice a pravopisu; Návod k methodickému vyučovaniu v počtoch pre národných učiteľov, seminaristov, rodičov a vychovávateľov; Zemepis, Stručná fyzika či Prírodopis pre národné školy, sa v priestoroch tlačiarne publikovali aj diela národných dejateľov, ktoré mali za úlohu povzbudiť myšlienku a ducha tvoriaceho sa slovenského národa. Išlo napríklad o diela Jána Chalupku, Jána Francisciho, Jána Kalinčiaka, Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerského či Pavla Dobšinského. Aj vďaka tomu sa tlačiareň v Martine stala veľmi populárnou (v najbližšom okolí bola tlačiareň napríklad v Skalici či Macholdova tlačiareň v Banskej Bystrici), o čom svedčí aj každoročná vysoká ziskovosť. Prospešnú činnosť nezastavilo ani vyrovnanie Rakúska a Maďarska v roku 1867, aj keď problémy (najmä politického charakteru) zasiahli do jej výroby. V jej priestoroch sa v priebehu desaťročí vytlačilo vyše 700 knižných titulov a 300 ročníkov časopisov, medzi ktorými nechýbali

⁴² V tejto funkcii pôsobil do roku 1906, keď musel odstúpiť po nedostatočnom vedení podniku. HALAŠA - ŠPETKO, ref. 6, s. 12.

⁴³ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správa za rok 1887 a 1900.

Graf č. 1. Čisté zisky spolku v rokoch 1870 – 1899.⁴⁴

Národné noviny, Orol, Živena či Slovenské pohľady. Nie je teda prekvapením, že v priebehu 19. storočia viac než $\frac{3}{4}$ slovenských periodík a publikácií pochádzali práve z Martina.⁴⁴

Počas svojej 80-ročnej existencie vydal spolok dokopy 2 523 kníh a 745 jednotiek periodík: 683 prozaických diel, 137 kníh básní, 279 divadelných hier, 556 náučných diel, 174 učebníc, 51 zväzkov popularizačnej literatúry, 222 kusov náboženskej literatúry, 154 národohospodárskych diel a mnoho ďalších.⁴⁵

Pri svojej činnosti však nebol jediným známym tlačiarenským spolkom na našom území v danom období. Ďalšími známymi, ktoré možno spomenúť, boli tlačiareň Karola Salvu v Ružomberku či Transocius.

Karol Salva (1848 – 1913) bol učiteľ a redaktor, ktorý v roku 1888 založil s pomocou Štefana Marka Daxnera v Ružomberku⁴⁶ svoju tlačiareň po tom, čo mu boli zamietnuté jeho rukopisy napísané v slovenskom jazyku.⁴⁷ Tlačiareň spočiatku slúžila predovšetkým pre jeho vlastné diela, až neskôr, keď začala prijímať aj cudzie objednávky, sa stala dôležitým opozičným publikačným centrom najmä

⁴⁴ SNA v BA, f. Pavol Križko, k. 37, č. j. 758. Správy za roky 1870 – 1900.

⁴⁵ Kompletný zoznam pozri In HALAŠA – ŠPETKO, ref. 6, s. 25-26, 73-241.

⁴⁶ Okrem Salvovej tlačiarne sa v meste ďalej nachádzali tlačiarne Alberta Böhma (1904), Eugena Polláka (1909 – 1914) či tlačiareň Leo (neskôr Lev, 1915), ktorá sa zameriavala najmä na tlač náboženskej literatúry či neskôr publikácií HSLS. V medzivojnovom období boli aktívne najmä tlačiareň Grafia a tlačiareň Ľudovíta Heumanna. FÖLDEVÁRIOVÁ, Anna. K stému výročiu založenia tlačiarne Karola Salvu v Ružomberku. In Kniha '90, 1990, s. 145.

⁴⁷ K vytvoreniu tlačiarne si poznačil: „Našiel som hospodu, primeranú počiatkom mojim na Protivni, v hostinci pri ružomerskom moste, kde som za 240 zl. celý vrch vzal do prenajmu. K zriadeniu tlačiarne povolal som si odborne vzdelaného muža, p. Jozefa Gašparíka z Martina. Jeden tlačiarensky lys a písma toľko, koľko mi zo 4 000 zl. vystávalo, objednal som ešte z Tisovca... Prácu započali sme v mene Božom 15. novembra 1888.“ FÖLDEVÁRIOVÁ, ref. 46, s. 144.

voči Martinu. Počas 21 rokov fungovania dokázala vytlačiť vlastným nákladom 258 slovenských kníh, kalendárov a periodík. Medzi nimi napríklad Dom a škola (1888 – 1897), Obzor (1889 – 1905), Slovenské listy (1897 – 1900). No najpodstatnejšiu časť produkcie tvorili ľudovými, kultúrnoosvetové, náboženské a pedagogické diela. Postupne sa úspešne rozširovala aj zamestnanecká základňa. Zatiaľ čo v roku 1888 boli zamestnaní šiesti pracovníci, o desať rokov neskôr sa ich počet zvýšil už na 34. V roku 1909 pod vplyvom finančných problémov, hrozieb narastajúcej maďarizácie a perzekúcií⁴⁸ sa rozhodol predať svoju tlačiareň a odísť do USA, konkrétne do Clevelandu, kde prežil zvyšok svojho života.⁴⁹

Ďalším významným slovenským tlačiarenským a kultúrno-národným prvkom bol Tranoscius v Liptovskom Sv. Mikuláši. Svoje pomenovanie dostal na počesť sliezskeho exulantského kňaza Juraja (Jiřího) Tranovského (lat. Tranoscius), ktorého zbierka Cithara sanctorum, vytvorená počas mikulášskeho pôsobenia (1631 – 1637), sa stala centrálnym dielom slovenskej duchovnej reformačnej piesne.⁵⁰ Predchodcom samotného vydavateľstva bol spolok pre vnútornú misiu pod názvom Tranovský, ktorý sa v roku 1897, keď sa konalo prvé valné zhromaždenie, snažili v Ružomberku založiť slatinský farár Ján Alexander Fábry a jasenovský farár Miloslav Krčméry. Generálny konvent ale neschválil stanovy a spolok tak nebol potvrdený. Rozchádzajúci sa členovia výboru sa ale ešte v tom istom roku, tentoraz už v Liptovskom Sv. Mikuláši, rozhodli, že keď nie je možné utvoriť spolok na cirkevnom základe, urobia tak na základe kupeckom. Spolok dostal názov Tranoscius – vydavateľsko-kníhkupecký účastinársky spolok. Za svoj hlavný cieľ si stanovil „*kupovať a predávať všetky, vo vlasti našej dovolené evanjelické knihy, umelecké predmety a učebné prostriedky, vydávať na svoj a cudzí účet evanjelické knihy, časopisy v slovenskej reči, ako aj iné, do odboru kníhkupectva patriace predmety.*“ Jeho prvým predsedom sa stal cirkevný hodnostár a neskôr prvý generálny biskup evanjelickej cirkvi na Slovensku Jur Janoška. Spolok viedol v rokoch 1898⁵¹ – 1924 a za tento čas z neho dokázal vytvoriť stabilný a prosperujúci podnik, ktorý pomáhal podporovať kultúru a náboženský život na našom území.⁵²

Základná istina spolku bola stanovená na sumu 5 000 zl., ktorú malo zaisťiť 500 účastín splatných po 10 zl. Dôležitú pomoc poskytlí najmä senioráty, ktoré si zakúpili – či už vo väčšom, alebo menšom množstve – svoje podiely. Spomenúť možno napríklad Liptovský (249 účastín), Turčiansky (52 účastín), Nitriansky (42 účastín) či Zvolenský (40 účastín) seniorát. Veľkou zaujímavosťou je, že 16 účastín si zakúpilo aj Chorvátsko-slavónske kráľovstvo. V nasledujúcich

⁴⁸ Za svoju národnobuditeľskú činnosť bol v roku 1898 odsúdený na dva mesiace väzenia a pokutu 100 zl. Slovenský biografický slovník od roku 833 do roku 1990. Zv. 5. R – Š. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 171.

⁴⁹ FOLDVÁVIOVÁ, ref. 46, s. 144 – 145. Slovenský biografický slovník, ref. 48, s. 171-172.

⁵⁰ Obsah tvorí 414 piesní: 214 husitských a českých (ktoré Tranovský upravil, ak boli v rozpore s evanjelickým učením); štyri Lutherove piesne; z domácich zdrojov sedem; 69 z rozličných prameňov; sám prispel 60 piesňami. PETRÍK, Borislav et al. Evanjelická encyklopédia Slovenska. Modra: BoPo, 2001, s. 386.

⁵¹ Prvé valné zhromaždenie sa zišlo 27. apríla 1898. GILÁNIOVÁ, Nadežda. Vydavateľstvo Tranoscius. In UHORSKAI, Pavel et al. Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 3. Tranoscius: Liptovský Mikuláš, 2002, s. 349.

⁵² GILÁNIOVÁ, ref. 51, s. 347-350. PETRÍK, ref. 50, s. 385-386.

rokoch sa podiely Transoscia zvyšovali, až v roku 1941 dosiahli hodnotu 1,2 milióna korún (24 000 účastín po 50 korún).⁵³

Na počiatku svojich aktivít sa spolok zameriaval najmä na vydávanie cirkevnej a náboženskej literatúry, až postupne začal prijímať objednávky aj na svetské diela. Celkovo až 1 629⁵⁴ titulov bolo vydaných pod patronátom Transoscia, pričom išlo o náboženské texty, spevníky, katechizmy, romány, cestopisy, poviedky, divadelné hry, básnické zbierky, knihy pre deti a mládež alebo časopisy⁵⁵. Možno spomenúť niekoľko významných autorov, ktorých diela boli vydané práve v Liptovskom Mikuláši: Samuel Štefan Osuský, Daniel Rapant, Ľudmila Slančíková-Timrava, Martin Rázus, Pavol Országh Hviezdoslav, zo zahraničia Lev Nikolajevič Tolstoj, Maxim Gorkij či George Bernard Shaw.⁵⁶

Obidve spomenuté tlačiarne, teda tlačiareň Karola Salvu a Transoscus, boli na jednej strane priamymi konkurentmi Kníhtlačiarsko-úcastinárskeho spolku v Turčianskom Sv. Martine, no na druhej strane svojimi aktivitami výrazne pomáhali v rozvíjaní kultúrneho a spoločenského života na našom území. V súčasnosti však už len Transoscus pokračuje v tom, čo začal na konci 19. storočia, a aktívne sa snaží každý rok obohatiť nejednu súkromnú či verejnú knižnicu o nové diela a publikácie.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Archív:

Slovenský národný archív v Bratislave, fond Pavol Križko.

Monografie:

FÖLDVÁRIOVÁ, Anna. K stému výročiu založenia tlačiarne Karola Salvu v Ružomberku. In *Knihár 90*, 1990, s. 144-146.

HALAŠA, Pavol – ŠPETKO, Jozef. Kníhtlačiarsky úcastinársky spolok v Martine 1869 – 1949. Martin: Matica slovenská, 1958.

PETRÍK, Borislav et al. *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Modra: BoPo, 2001.

Slovenský biografický slovník od roku 833 do roku 1990. Zv. 5. R – Š. Martin: Matica slovenská, 1992.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

GILÁNIOVÁ, Nadežda. Vydavateľstvo Transoscus. In UHORSKAI, Pavel et al. *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 3*. Transoscus: Liptovský Mikuláš, 2002, s. 347-355.

MÉSÁROŠ, Július. Kultúrne pomery Slovákov v období Bachovho režimu. Snahy o zriadenie národných kultúrnych a vedeckých ustanovizní. In *CAMBEL, Samuel et al. Dejiny Slovenska III*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 244-248.

⁵³ GILÁNIOVÁ, ref. 51, s. 350.

⁵⁴ V *Evanjelickej encyklopédii Slovenska* sa v rokoch 1898 – 1990 spomína číslo 1400. PETRÍK, ref. 50, s. 386.

⁵⁵ *Evanjelický posol spod Tatier* (1910 – súčasnosť), *Evanjelický kazateľ* (1905 – 1934) či *Cirkevné listy* (1887 – súčasnosť). GILÁNIOVÁ, ref. 51, s. 354.

⁵⁶ GILÁNIOVÁ, ref. 51, s. 352-353. PETRÍK, ref. 50, s. 386.

MÉSÁROŠ, Július. Kultúrne snahy Slovákov v matičnom období. Zápasy o národné školstvo. In CAMBEL, Samuel et al. Dejiny Slovenska III. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 579-588.

PODRIMAVSKÝ, Milan. Kultúra po roku 1875. Veda, osveta. In CAMBEL, Samuel et al. Dejiny Slovenska III. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1992, s. 751-756.

Počet slov: 8 190

Počet znakov vrátane medzier: 54 246